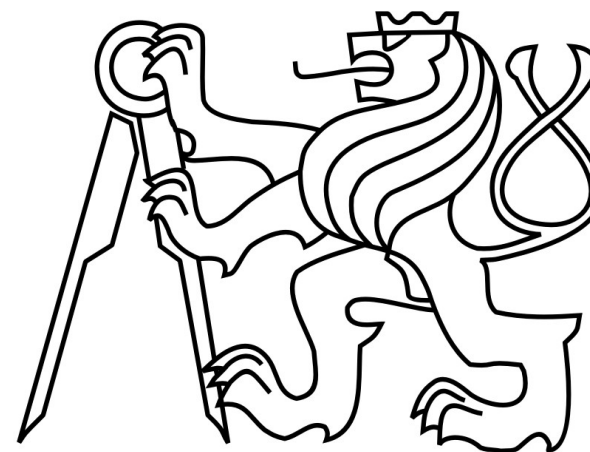

ČESKÉ VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V PRAZE

TEZE K DISERTAČNÍ PRÁCI

České vysoké učení technické v Praze

Fakulta architektury

Ústav památkové péče

Ing. arch. Jitka Poláková

Historická zkušenost využívání území barokního velkostatku na
příkladu Černokostelecka

Doktorský studijní program: Architektura a Urbanismus

Studijní obor: Dějiny architektury a památková péče

Teze disertace k získání akademického titulu "doktor",
ve zkratce "Ph.D."

Praha, září 2019

Disertační práce byla vypracována v kombinované formě doktorského studia
na Ústavu památkové péče Fakulty architektury ČVUT v Praze.

Uchazeč: Ing. arch. Jitka Poláková
Velký Dřevíč 171
549 34, Hronov 4 – Okr. Náchod

Školitel: Ing. arch. Milena Hauserová, CSc.
Ústav památkové péče
Fakulta architektury ČVUT
Thákurova 9
166 34 Praha 6 - Dejvice

Oponenti:
.....
.....

Teze byly rozeslány dne:

Obhajoba disertace se koná dne v hod. před
komisí pro obhajobu disertační práce ve studijním oboru Dějiny architektury a
památková péče v zasedací místnosti č Fakulty architektury ČVUT v
Praze.

S disertací je možno se seznámit na děkanátu Fakulty architektury ČVUT v
Praze, na oddělení pro vědeckou a výzkumnou činnost, Thákurova 9, 166 34
Praha 6.

.....
předseda komise pro obhajobu disertační práce

ve studijním oboru
Dějiny architektury a památková péče
Fakulta architektury ČVUT, Thákurova 9, 166 34 Praha 6

Obsah teze:

1	Aktuálnost práce a současný stav problematiky	5
2	Výběr území pro výzkum krajinných vrstev	7
2.1	Broumovsko	11
2.2	Krajina okolí Lysé nad Labem	11
2.3	Rokycansko	12
2.4	Černokostecko	12
2.5	Kritéria výběru lokality	13
3	Použité prameny pro studované území a zhodnocení možností jejich využití	16
3.1	Písemné historické prameny	17
3.1.1	Urbáře.....	17
3.1.2	Nejstarší urbář Černokosteckého panství (1564).....	17
3.1.3	Urbář Zlatá kniha (1677).....	17
3.1.4	Písemný operát k 1. vojenskému mapování	18
3.2	Vybraná použitá mapová díla	18
3.2.1	Müllerova mapa Čech	19
3.3	Hmotné prameny	23
1.2.1	Orální historie.....	25
4	Georeferencování starých map	26
5	Metoda.....	27
1.3	Provázanost prvků krajinné mozaiky v prostoru a čase	27
6	Vzorová kapitola	32
1.2	Vodní toky, vodní plochy a mokřady	32
1.3.1	Vodoteče a rybníky u Tehovce a Srbína.....	32

7	Závěr	41
8	Literatura	43
8.1	Seznam v tezích použité literatury.....	43
9	Granty a publikované práce.....	46
1.3	Publikace	46
1.4	Konference, příspěvky na konferencích	46
1.5	Workshopy	47
1.6	Účast na grantech vztahujících se k tématu disertační práce	47
1.7	Účast na ostatních grantech	47
1.8	Ohlasy a citace.....	48
10	Přílohy	49
1.2	Urbář Zlatá kniha.....	50

1 Aktuálnost práce a současný stav problematiky

V souvislosti s diskutovanými změnami klimatu, jsou změny v krajině uváděny jako jedna z oblastí, kde může dojít ke změnám nežádoucím, které mohou být i nevratné. V posledních letech se badatelský zájem soustředil na vyhodnocování změn krajinného pokryvu na základě starých mapových podkladů, zejména vojenských mapování a map stabilního katastru. Tato práce se pokouší o hlubší pohled do historie krajiny, do doby před těmito soustavnými mapováními.

Tématem práce je pohled na krajinný pokryv (land cover), využívání krajiny (land use) a jejich vzájemné vztahy ve vybraných časových úsecích v minulosti. Z těchto dílčích historických sond lze dodnes v krajině v různém stupni dochování pozorovat fragmenty, v některých případech i ucelené komplexy využívání, ve kterých lze za pomoci správných otázek a interpretací spatřit historickou zkušenost s využíváním území a její poznatky pak mohou přispět k řešení otázek, kterým čelíme dnes. Hlubší pochopení komplexu vztahů na modelovém příkladu vybraného území v minulosti, může přispět k ozřejmění vztahů a návazností, které mohou metodami používanými v současnosti zůstat nevysvětleny.

Tato práce se pokouší o pohled do časové vrstvy, která je mladší než vrstvy zachycené archeology a zároveň starší než vrstva, kterou zachycují vojenská mapování. U této hlubší historické sondy pak mnohem zřetelněji vyvstávají krajinné jevy přechodné i relativně stabilní. Povědomí o nich a cílevědomé využívání těchto poznatků je následně základem historické zkušenosti. Výsledky poznání pak lze uplatnit při odpovědném aplikování kultivovaného krajinného managementu.¹

V této práci se jedná zejména o pohled architekta na krajinu, krajinné využití a vzájemné vztahy mezi těmito krajinnými složkami v minulosti. Ob-

¹ Záměrně se vyhýbám termínu ochrana, který není úplně vhodný, vytváření „skanzenů“ není žádoucí, ale udržování, rozvoj či obnovování prvků a jevů, které se časem osvědčily a eliminaci jevů škodlivých. Přesná definice těchto termínů záleží na konkrétním území, kde dojde k vyhodnocení potenciálů, příležitostí a hrozeb (SWOT analýza).

dobně jako při návrhu domu musí architekt pracovat s různými specializovanými vstupy různých profesí, přičemž o každé z nich musí vědět alespoň tolik, aby v základu byl schopen kontroly jejich správnosti a zároveň je dokázal propojit ve funkční (stabilní), účelný a také krásný návrh domu,² tak při hledání krajinných souvislostí musí být architekt rovněž schopen vyhodnotit relevantnost vstupů, se kterými pracuje a zároveň mít určitou míru důvěry v to, že daný odborník svůj vstup zpracoval svědomitě a správně, aby mohl propojit jednotlivé složky procesů, které krajinu utvářejí. Při retrospektivním pohledu je tento celostní pohled architekta na krajinu možné zúročit. Součástí práce by tedy mělo být i zmapování jednotlivých možných vazeb na specializované vědní disciplíny a vyhodnocení jejich relevance a použitelnosti pro další obdobné práce. Zároveň můžeme nastínit pro účelnou kooperaci požadavky a nastolit otázky, na které se může badatelský záměr těchto specialistů zaměřit.

Základním přístupem k řešení vytyčeného cíle je užití stratigrafické metody (dále podrobněji popsáno v kapitole **Chyba! Nenalezen zdroj odkazů.**), na vybrané území, které slouží jako referenční či testovací vzorek. Tento vzorek by měl být použitelný jako podklad pro analogický přístup k dalším územím. Rozpoznání a uchopení vstupů jednotlivých oborů z výše zmíněného pohledu architekta pak vytváří podklad pro památkové hodnocení krajiny a může pomoci k racionální úvaze, jak s krajinou na základě získaných poznatků a vztahů jednotlivých jevů, které ji po staletí utvářely, dále nakládat. Účelem je ukázat, co díky této metodě můžeme na zvoleném vzorku území vidět a co vidět naopak nemůžeme, a kde je případně zapotřebí dbát zvýšené opatrnosti a použít aktuálně technickým a vědeckým možnostem odpovídající řešení.

Pomocí výše uvedené metody skládání jednotlivých specializovaných vstupů, chci na vybrané části území identifikovat, definovat a popsat obraz funkčních vztahů ve vybraném časovém rozmezí od 17. do poloviny 19. století. Sledované období je v čase vymezeno shora obdobím redukce velkostatku a zánikem feudálních vztahů. Ohraničení 2. pol. 17. století, po doznění třicetileté

² Utilitas, firmitas, venustas – účelnost, stabilita a krása. Formula Vitruvia. Jedno ze základních Vitruviových tvrzení o struktuře stavby, která by měla být splněna. Vitruvius, ed. 1979.

války je pak obdobím, které má dochovaný dostatek písemných pramenů³ z doby před prováděním soustavného mapování,⁴ ze kterých je možné vycházet.

Předkládaná práce vychází zejména z postupů a metodik historické geografie a environmentální historie. Jedná se o poměrně mladé vědy, historická geografie má u nás své zastoupení zhruba od konce 60. let 20. stol., environmentální historie pak od 90. let. Ve světě pak tyto vědní disciplíny mají tradici zhruba o 10-20 let delší.⁵

Během zpracování tématu došlo u oborů, ke kterým se práce obrací, k obrovské dynamice zpracování výstupů a technologickým posunům. Během posledních deseti let byla publikována řada článků, zpravidla s těžištěm v dálkovém průzkumu země, rozvojem GIS, technologickým vývojem a dostupností GPS i novým možnostem kartografického zpracování a geodézie (např. Gojda, 2017; Malina, 2013). Obrovský přínos měla i digitalizace starých map ve vysokém rozlišení, která podnítila vznik řady publikací a článků, které tato data vytěžila do nedávné doby nepředstavitelným způsobem. Na počátku práce jsem měla k dispozici pouze zlomky digitálního modelu terénu, před jejím odevzdáním jsou běžně dostupná předzpracovaná data pro celou republiku, včetně možnosti prolínání a náhledu jak stínovaného modelu, tak orientace svahu a sklonitostí.

2 Výběr území pro výzkum krajinných vrstev

K vytvoření modelové situace bylo zapotřebí vybrat krajinu, kterou, jak již bylo zmíněno, je možné charakterizovat jako rurální (agrární) a kontinuálně využívanou, a která se na první pohled může nezaujatému pozorovateli zdát jako „běžná“ či dokonce nezajímavá. Bylo nutné zpracovat i předběžnou bibliografii a rámcový přehled vstupů, které mohou být pro studium použity a zda

³ O které prameny se konkrétně jedná viz kapitola 3.

⁴ Soustavným mapováním se v tomto případě rozumí vojenská mapování – konkrétně nejstarší I. vojenské mapování – josefské, prováděné v letech 1764-1768 a 1780-1783 (rektifikace).

⁵ Počátky a prvotní práce sahají samo sebou hlouběji do minulosti, zde však uvádím počátky rozvoje těchto vědních disciplín. K tématu a historii jednotlivých oborů Semotanová, 2002 (HG) a Jeleček, 2010 (EH).

jsou pro dané území k dispozici. Zvolené území mělo být předzpracováno širokým spektrem badatelů z různých oborů, měl být splněn požadavek dostatečného množství různých oborových vstupů.

Takových lokalit se nabízí mnoho, nicméně bylo zapotřebí stanovit si určitá kritéria, za jejichž pomoci bylo vhodné území vybráno. Lokalita byla vybrána z regionu Čech, a to zejména z území, kde osídlení částečně zaniklo nebo se neudrželo z jiných důvodů než vojenských či politických nedávné doby.⁶ Území se stopami zaniklých středověkých osídlení nám dává možnost nahlédnout do situací, které jsou v jiných lokalitách překryty mladšími vrstvami nebo jimi zcela smazány. Šlo o možnost dobrat se za pomoci průzkumů těchto starších vrstev a získat část staršího obrazu krajiny.

Dalším z požadavků byl dostatečný rozsah a relevance odborné literatury, přístupnost a srozumitelnost⁷ archivních pramenů a v neposlední řadě i zachovalost fyzické podoby krajiny *in situ*. Případné chybějící výzkumy pak měly být alespoň rámcově zvládnutelné buď svépomocí, nebo financovatelné z grantového příspěvku.⁸

Výběr lokalit se zaměřil na místa již zmíněných rurálních krajín, na kterých se dodnes hospodáří. Četné studie se již zaměřily na krajiny komponované, s výraznými a uchopitelnými zásahy do krajinné struktury (např. jako je tomu u publikace krajina Novodvorska a Žehušicka – Lipský, Šantrůčková, Weber a kol., 2011; nebo publikace o krajíně Třeboňska a Broumovska – Chodějovská,

⁶ Pokud budu zvažovat měřítko práce, kdy se pohybuji v rámci několika staletí, jedná se o události relativně nedávné – např. zřizované vojenské újezdy či odsun obyvatel pohraničí. Archeologii současnosti a jejím metodikám se v hojně míře věnuje Pavel Vařeka spolu se studenty Západočeské univerzity v Plzni viz např. Vařeka 2013; diplomní projekty Váňa, 2013; a řada odborných článků např. Matoušek 2011; Kovařík, 2019.

⁷ Srozumitelností písemných pramenů se rozumí skutečnost, že zpracování a interpretaci starých textů se věnuje specialista nebo dokonce několik specialistů. Vstupním požadavkem tedy byla buď publikovaná kritická edice, nebo takový písemný pramen, u kterého lze do větší míry takový tým suplovat svépomocí a doplňovat práci s textem konzultacemi.

⁸ Část práce byla podpořena grantem SGS 14/086/OHK1/1T/15 „Historické vrstvy krajiny Černokostelecka“, řešitel: Ing. arch. Jitka Poláková, dále grantem IP RPMT 2014 – „Mapy v bakalářském studiu“, řešitel: Ing. arch. Jitka Poláková a grantem IP – RPMT 2016: „Výukové pomůcky pro stavebněhistorický průzkum.“, hlavní řešitel: Ing. arch. Magdalena Biedermanová.

Semotanová, Šimůnek, 2015). Rovněž je značná pozornost věnována krajinám těžebním, kdy byl v minulosti v relativně krátkém časovém úseku proveden radikální zásah a jeho následkům či stopám se věnuje s patričním odstupem a s vědomím, že tato aktivita ustala a již nedojde k opakování (např. pro oblast severních Čech viz Trpáková, 2013; pro oblast Krušnohoří viz kolektiv autorů v publikaci Proměny montánní krajiny, Bohdálková a kol., 2013). Krajiny memoriální (místa bitev, významných historických událostí apod.), již také mají svoji metodiku přístupu (např. viz Matoušek 2006a, 2006b;⁹ Salašová a kol., 2014;¹⁰ Pacáková—Hošťálková 2014).

Rozdíl mezi těmito krajinami a krajinou kontinuálně využívanou, je v rurální (agrární) krajině stálá přítomnost živých procesů a jejich neustálé opakování. Způsob využití krajiny se až na změnu nástrojů, technologií, pěstovaných plodin nebo plemen zvířat či jiných forem pokroku, prakticky nezměnil. Stopy tohoto kontinuálního hospodaření (např. kontinuálně obdělávaná půda, často však změněná po zásahu kolektivizace po roce 1948, plochy pastvin, zemědělská družstva případně hospodařící jednotlivci v areálech bývalých panských dvorů atd.) jsou neustále překrývány a jejich rozlišení je místy obtížné, avšak v některých případech možné (např. rozorané remízy a průběhy polních cest jsou zachovány v pozemkovém katastru, více viz. kapitola **Chyba! Nena- lezen zdroj odkazů.**). Výzkum trvale proměňované krajiny nebyl doposud dostatečně zpracován.

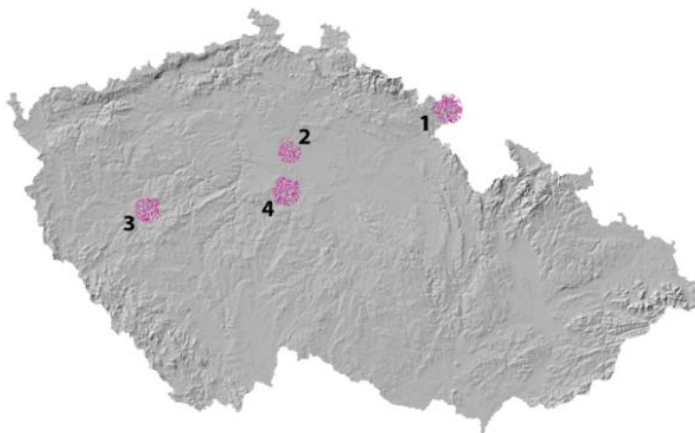
Dále vycházím z definice Evropské úmluvy o krajině¹¹, že se tato úmluva aplikuje na celé území a pokrývá přírodní, venkovské, městské a příměstské oblasti. Zahrnuje plochy pevninského rázu, vnitrozemské vodní plochy a mořské oblasti. Týká se jak krajin, které mohou být považovány za pozoruhodné, tak krajin běžných a narušených. Zvláštní pozornost při úvaze nad výběrem vhodného území byla věnována termínu „krajina běžná“. Pokud jsou aplikována tato kritéria, ocitáme se před výběrem, který je již značně omezen.

⁹ Publikace Třebel: Obraz krajiny s bitvou a Třebel: Krajina s obrazem bitvy.

¹⁰ Kulturně historické hodnoty a kompoziční jevy krajinné památkové zóny Území bojiště bitvy u Slavkova, výstupy programu NAKI, projekt VaV MK ČR DF12P01OVV001 Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu prostřednictvím institutu krajinných památkových zón.

¹¹ Str. 2, čl. 2.

V následujících 4 kapitolách budou krátce představena území, která pro studium připadala v úvahu. Uvažovanými rurálními krajinami na základě kritérií stanovených v kapitole byly lokalita Broumovského výběžku, krajina okolí Lysé nad Labem, Rokycansko a Černokostecko. Tyto lokality byly uvažovány proto, že se jedná o dostatečně velká a homogenní území jednak s dostatkem hmotných pramenů (archeologická naleziště, soubory staveb) a jednak písemných pramenů.

Obr. 1: Vyznačení uvažovaných lokalit na Digitálním modelu reliéfu 5. generace. 1. Oblast Broumovského výběžku. 2. Krajina okolí Lysé nad Labem. 3. Rokycansko. 4. Černokostecko. Podklad: [DMR 5G], [ČÚZK] 2019.

2.1 Broumovsko

Lesnatá broumovská vrchovina, byla až do konce 12. století součástí přirozené hranice přemyslovského státu. Region je jedinečný svou polohou vůči zbytku Čech, morfologií terénu a strukturou osídlení. Barokní komponovaná krajina Broumovska je doplněna zachovalým souborem statků se výrazným architektonickým výrazem a skupinou barokních kostelů od Kryštofa a Kiliána Ignáce Dietzenhoferů, v jejímž ohnisku se nachází klášter benediktinů v Broumově.

Velmi cenný podkladem pro výzkum, by mohl být například Broumovský urbář z roku 1676/1677, doplněný barevnými kresbami. V roce 1991 byla oblast vyhlášena Chráněnou krajinnou oblastí.

2.2 Krajina okolí Lysé nad Labem

Rovinatá oblast Lysé nad Labem je příkladem barokní komponované krajiny. Oblast byla kolonizována v 11. - 12. stol. (Kuča 1997, 1998). Po třicetileté válce panství přešlo do majetků Šporků, za jejichž správy byla krajina upravena do podoby barokní komponované krajiny se sochami, poustevnami, alejemi, zámečky a dalšími krajinářskými prvky. Koncem 30. let 18. stol. dosahuje vrcholu a v 2. pol. 18. stol. nastává útlum v důsledku změny hospodářské činnosti a změny toku Labe po povodni. Poslední zbytky krajinného rázu byly devastovány v důsledku zemědělské industrializace krajiny a s vybudováním železnice (Semotanová, 2007)¹².

Pramennou základnu doplňuje např. Vogtova veduta z roku 1712 a mapa Lyského panství z roku 1753 (k interpretaci veduty viz Semotanová, 2008). Ve své diplomové práci zpracovával lokalitu z hlediska historických hodnot krajiny v roce 2013 Václav Fanta¹³. Obdobnou problematiku komponované krajiny řeší Lipský a kol. v případové studii Novodvorska a Žehušicka (2011, 2013).

¹² Eva Semotanová - Rekonstrukce barokní krajiny – poster HIÚ AV ČR, 2007, dostupné z: <http://www.hiu.cas.cz/cs/download/pracovnici-hu-publikuji/eva-semotanova-postery/barokni-krajina-lysa-nad-labem.pdf> (září 2015)

¹³ Fanta V., Uplatnění kulturně-historických hledisek v konceptu ochrany kulturní krajiny (ověřovací studie metodického přístupu), Diplomová práce, FA ČVUT, 2013, ved. Ing. arch. Milena Hauserová, CSc.

2.3 Rokycansko

Doklady raně středověkého osídlení Rokycanska jsou značně torzovité. Značná část nálezů a archeologických výzkumů pochází z 19. a první poloviny 20. století, proto ve většině případů postrádáme přesnější nálezové okolnosti a někdy dokonce chybí nalezené artefakty. Ve druhé polovině 20. století byla věnována pozornost zejména hradištím a několik nálezů bylo získáno při stavebních akcích, záchranných výzkumech a především náhodných sběrech.¹⁴

Město Rokycany bylo v důsledku četných požárů mnohokrát přestavováno (Hovorka a Kovář, 2000). Z písemných pramenů se nedochovaly např. urbáře, existují jen městské knihy a tabulkové výpisy z konce 18. stol. Nejstarší lokální mapové a ikonografické prameny jsou spíše z počátku 19. století. Ohledně souvisejících oborových vstupů – kromě hojně publikovaných výsledků archeologických průzkumů, Státní oblastní archiv v Plzni vydával v letech 1967–1974 a 1992–2003 sborník „Minulostí Rokycanska“, celkem vyšlo 35 sešitů.

2.4 Černokostecko

Oblast Černokostecka, někdejšího pomezí hvozdu mezi pražskou a kouřimskou sídelní oblastí, byla uvážena k výběru s ohledem na dostupnost a rozpracovanost dalších oborových vstupů. Lokalita je mimořádně významná vysokým stupněm zachování zaniklého středověkého osídlení, které nebylo překryto novou sídelní vrstvou a bylo do dnešních dnů z větší míry zakonzervováno lesním porostem. Od 50. do 80. let 20. století zde probíhaly soustavné archeologické a geodeticko-topografické terénní průzkumy (např. Klápště, Smetánka 1978, 1981). Pro lokalizaci a vyhodnocování jednotlivých aspektů obhospodařované krajiny proto máme dostatek vstupních informací. Tyto výzkumy představují kvalitní archeologické poznání zaniklého středověkého osídlení regionu, umožňující srovnání tradičních metod dokumentace s nově vyvíjenými metodickými postupy. V roce 2010 byla daná oblast v rámci pilotního průzkumu pokryta dálkovým laserovým 3D snímkováním (Gojda, 2011), které umožňuje přesněji zmapovat dochované terénní reliktů a v terénu jinak nepřehlednou situaci vidět v nových obrysech (jedná se zejména o možnosti

¹⁴ Vařeka, P. - Holata, L. - Rožmberský, P. - Schejbalová, Z. 2011: Středověké osídlení Rokycanska a problematika zaniklých vesnic, *Archaeologia Historica* 36, 319-342.

sledování rýh po úvozových cestách, zaniklé hráze rybníků, zaniklé cesty a pluziny aj., k tématu např. Malina 2010, 2013; Gojda 2013). Tento pramen je s vývojem skenovacích technologií navíc dále rozvíjen a aktualizován.

Pro potřeby výzkumu je důležitá mezioborová spolupráce a té lze docílit buď zapojením dalších odborníků, nebo výběrem území, na kterém již byl soustředěn zájem archeologů a historiků.

2.5 Kritéria výběru lokality

V kapitol byla stanovena kritéria pro výběr krajiny vhodné jako modelové území pro otestování stratigrafické metody.¹⁵ Nelze samozřejmě vyloučit určitá regionální specifika, která samozřejmě omezují univerzálnost použití této metody na jiných územích. Ať už jde o vlastní krajinnou strukturu, počet a formu dochovaných krajinných prvků, jevů a psaných i nepsaných pramenů, které tyto prvky různou měrou informačně obohacují.

V Tab. 1 jsou porovnána různá kritéria, která výběr lokality objektivně determinovala. S ohledem na vymezené časové období,¹⁶ ve kterém je modelové území posuzováno, bylo jedním z kritérií zvoleno dochování, či alespoň sledovatelnost starší sídelní vrstvy (v tomto případě středověké). Tato vrstva je důležitá pro pochopení návazností a vztahů v mladších vrstvách a dále pro alespoň částečné ověření zkoumaných jevů a vztahů během terénního výzkumu a zejména pro definování počátečních podmínek, které předcházely procesu raně novověké změny. Ve fázi prvotního výběru byla úroveň jejího dochování posuzována s ohledem na to, že bezprostředně předchází vybrané vrstvě studovaného období. Starší (středověké) struktury osídlení, cestní síť a další prvky krajinné mozaiky, doložené archeologickými výzkumy místy přetrvávají v krajině dodnes. Nastiňují nám vazby, které mohou trvat dodnes, transformovaly se nebo zcela zanikly. Jedná se o definování počátečních podmínek pro sledování procesu raně novověké změny krajiny.

¹⁵ Nejde jen o skládání mapových pramenů, doplněných písemnými prameny, abychom mohli studovat raně novověkou vrstvu, která mapováním zachycena není, ale také o hledání vztahů mezi krajinnými složkami a vrstvami krajiny a to jak mladšími, tak staršími.

¹⁶ Obraz krajiny 17. a 18. století.

Z uvažovaných lokalit se z hlediska tohoto kritéria jeví nejlépe Černokostecko a částečně Rokycansko, ostatní lokality vrstvou středověkého osídlení sice disponují, ale z důvodů pozdějších zásahů do krajiny a transformace jejího využívání se jedná o zachování středověké sídelní sítě spíše v torzálním stavu.

Další sledovanou kategorií bylo množství a rozsah krajinných zásahů, které by se daly definovat jako prvky barokní vrstvy, tedy nejen prvky barokní krajinné kompozice, ale celý komplex užívání krajiny. Tato vrstva však neměla být natolik výrazná, aby zcela změnila charakter krajiny a znesnadnila čitelnost ostatních vrstev. Například lokalita Černokostecka byla pro provedení takových zásahů limitována svým krajinným reliéfem. Objevují se zde prvky obor a určité kompoziční záměry, ale jejich vliv na podobu krajiny nebyl tak výrazný jako například v rovinaté krajině v okolí Lysé nad Labem. Obdobně významné bylo i to, zda se dochovaly jevy pobělohorské časové vrstvy. Opět se jedná o to, zda nedošlo k výraznému překrytí novější vrstvou jako důsledku pustnutí, případně setření zaniklých vsí systémem hospodaření apod. U lokality Černokostecka a opět částečně u Rokycanska dochází víceméně ke konzervaci zaniklých sídelních struktur lesním porostem. Osídlení v některých částech těchto dvou lokalit z různých důvodů zaniklo a již nebylo obnoveno. Naskýtá se nám tak na části území jedinečný „v čase zastavený“ obraz středověké krajiny.

Další kritérium byl dostatek souvisejících oborových vstupů, které lze během výzkumu koordinovat a informace v nich vzájemně propojit a získávat tak potřebné poznatky pro rozpoznávání vazeb krajinných prvků a jevů krajinné mozaiky.¹⁷ K tomu je zapotřebí dostatek hmotných i písmenných pramenů. Záměrně byly v tabulce č.1 zmíněny lokální mapové prameny, které mohou přiblížit regionální zvláštnosti a specifika území, jež mohly být během zpracování map pro vojenské nebo berní účely zanedbány jako nedůležité nebo k danému účelu mapování nepotřebné.¹⁸

S ohledem na tato kritéria můžeme shledat naprosto mimořádnou situaci na Černokostecku, kdy jsou na území do jisté míry zastoupena všechna výšerová kritéria uvedená v tabulce a je možné je dodnes v krajině pozorovat.

¹⁷ Soubor jevů a vztahů ve vybraném území.

¹⁸ Hauserová, Poláková 2015.

Toto území je tedy možné sledovat v relativně dlouhém časovém kontinuu. Jedná se o zásadní kritérium, na kterém lze porovnávat krajinné mozaiky v různých časových vrstvách. Zároveň taková lokalita umožňuje vykrývat „bílá místa“, která se při studiu krajiny naskytanou, ať už z důvodu chybějících vstupů, úplného zaniknutí krajinných jevů a krajinných vztahů v krajinné mozaice a tím pádem nemožnosti jejich lokalizace, nebo dalších okolností, které mohou tato „bílá místa“ vytvořit.

Tab. 1: Srovnání kritérií výběru lokality.

Název lokality	Charakter lokality – možnost referenčního využití	Dochovaná a sledovatelná vrstva středověkého osídlení	Dochovaná vrstva barokní komponované krajiny	Dochovaná vrstva mezi barokem (populsem v urbářích) a mapou 18.století	Dostatek lokálních mapových pramenů	Dostatek písemných pramenů	Dostatek souvisejících oborových vstupů	Možnost sledovat lokalitu v časovém kontinuu
Broumovsko	Pohraničí, podhůří	Částečně	Ano	Ne	Ano	Urbář, kritická edice, němčina.	minimální	Ne
Lysá nad Labem	Nížina, Polabí	Torzálně	Ano, výrazná	Ne	Ano	Urbář 1696, částečně zpracováno, němčina.	minimální	Ne
Rokycansko	Nížinná, obklopená mírnými návršími.	Torzálně	Ne	Ne	Ne	Ne, chybí urbáře, existují jen městské knihy a tabulkové výpisy z konce 18. stol.	Ano	Ne
Černokostelecko	Mírně kopcovitá, směrem na sever nížina	Ano	Částečně	Ano	Ano	Urbář 1564, 1677, dobře čitelný, kritická edice, v češtině.	Ano	Ano

3 Použité prameny pro studované území a zhodnocení možností jejich využití

Pro studium využití a podoby krajiny Černokostelecka v 17. a 18. století byl proveden archivní průzkum psaných i nepsaných pramenů u nichž bylo třeba zhodnotit možnosti jejich využití. Zároveň byla provedena rešerše vydaných kritických edic (Mrvík, 2010; 2016) a publikovaných článků, které část těchto archivních pramenů interpretují. Zpravidla se jedná o práce archeologů, doplněné výstupy z archeologických výzkumů viz Klápště a Smetánka (např. 1975, 1978, 1981) a publikace lokálních badatelů (výše uvedené práce J. V. Mrvika a např. publikované články J. Hlavatého na webu věnovaném mj. Černokostelecku a Skalicku).

Archivní prameny vztahující se k velkostatku Kostelec nad Černými lesy jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Praze na Chodovci. Inventář fondu¹⁹ byl v roce 2007 doplněn V. J. Mrvíkem, nicméně i přes toto doplnění je inventář poněkud nepřehledný. Autor původního inventáře na konci jeho úvodu vyjmenovává potenciál fondu, spočívající v možnosti studia nejen obecného dějinného vývoje, ale uvádí možnost interpretace historických dat v souvislosti s kolísáním výnosů sklízně, možnosti rekonstrukce ploch lesů i jejich skladbu nebo poznání vývoje rybníční sítě.

Výjimečnou archiválií evidující podobu panství po třicetileté válce představuje urbář Zlatá kniha z roku 1677. Narozdíl od většiny urbářů, které v té době vznikly, je psán česky a se základní edukací je čitelný i badatelem bez vzdělání z oblasti historie. K urbáři navíc existuje ručně psaný částečný přepis od neznámého autora, který čtení dalších kapitol usnadňuje. Další, strojový přepis, laskavě poskytl Fakultě architektury ČVUT Ing. Jan Žižka z NPÚ. Ediční zpracování urbáře na část vesnic bylo v roce 2016 publikováno V. J. Mrvíkem.

Rozsah lidské paměti, nepřesahuje existenciální čas jedince a dochované historické prameny jsou objektivním zdrojem informací o vývoji krajiny a tím i kultury vlastní společnosti, včetně stop dochovaných přímo na daném místě.

¹⁹ Archivní pomůcka – SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, Inventární soupis, i.č. 2901.

Při jejich používání je však nutno brát ohled na účel, kvůli kterému vznikaly. Každý z pramenů má svá specifika, a při jejich používání je nutné tato rizika znát a vyrovnat se s nimi během procesu interpretace.

3.1 Písemné historické prameny

3.1.1 Urbáře

Kromě urbáře z roku 1564, se do dnešní doby dochovaly i další dva z let 1672-1677 a 1772. Tvoří tak výjimečně zachovalou řadu, na které lze sledovat například přeměnu Černokosteleckého velkostatku z rentového na protokapitalistický za vlády Smiřických až po plně vyvinutý režijní velkostatek za Lichtenštejnů ve století osmnáctém.

3.1.2 Nejstarší urbář Černokosteleckého panství (1564)

Jednu ze základních úřednických pomůcek nechal na jaře roku 1564 vyhotovit tehdejší majitel Jaroslav I. Smiřický ze Smiřic (1513-1597), který panství koupil od královské komory v r. 1558. Urbář sloužil k zaznamenání feudálních (pozemkových) rent poddaných, které měly peněžní, naturální nebo pracovní formu. Jedná se o pramen k analýze sociálně ekonomické struktury daného regionu a výzkum hospodářského zázemí Smiřického dominia.²⁰ V urbáři jsou ojediněle uvedena čísla popisná. Kromě počtu osedlých a poddanských povinností se dozvíme i o podnikatelských subjektech (mlýny, krčmy, rybníky a sádky aj.).

3.1.3 Urbář Zlatá kniha (1677)

Urbář kosteleckého panství, zvaný také Zlatá kniha, poskytuje detailní popis celého spravovaného území. Dozvídáme se o provozu panství jako hospodářského celku a vzhledu a fungování budov, které k němu náležely. Neobsahuje pouze souhrn poddanských majetků a povinností, ale popisuje i vlastnictví jednotlivých vesnických a městských obcí a farností. Výkladu popisu

²⁰ Mrvík, Vladimír Jakub - Nejstarší urbář černokosteleckého panství z roku 1564 - kritická edice. Vladimír Jakub Mrvík. In: *Sborník archivních prací. Praha : Odbor archivní správy a spisové služby MV 60, č. 2, (2010), s. 465-560.*

panství, doprovazený mapovými prameny z roku 1812 se věnovala Alena Nachtmannová²¹. K urbáři existuje i nepublikovaný, neoficiální přepis, který je velkým usnadněním pro jeho přečtení.

3.1.4 Písemný operát k 1. vojenskému mapování

Podrobný vojensko-zeměpisný popis doprovází jednotlivé mapové sekce 1. vojenského mapování. Pro samotné Čechy tvoří 19 svazků. Potenciál využití písemných operátů by byl obrovský například u rekonstrukcí starých stezek či systému hospodaření s vodou. Podrobně např. popisují sjízdnost cest, vodní režim (kde a kdy dochází k záplavám, v jakém ročním období a v kterých místech lze řeku přebrodit), pro účely vojenské strategie popisuje terénní souvislosti, které bylo možno vojensky využít nebo u nich naopak narazit na obtíže.

Referenční příklad jeho výpovědního potenciálu lze nalézt v publikaci v publikaci *Vývoj krajiny Novodvorska a Žehušicka ve středních Čechách* (Lipský a kol., 2011). Údaje o vzdálenostech jsou zaznamenány v hodinách. Délkové údaje jsou v měrických krocích, kterým se míní vzdálenost na koni a odpovídá 1,185m.²² Písemné operáty 1. vojenského mapování dosud nemají soubornou kritickou edici.

3.2 Vybraná použitá mapová díla

Pro utváření obrazu krajiny v minulosti jsou zapotřebí veškeré kartografické prameny, které pro dané území existují, aby bylo možné vytvořit novou mapovou vrstvu, která překračuje rozsah dochovaného mapování. K problematice podrobně viz Kuchař, 1958 a Bumba, 2007, k mapovým legendám Semotanová (2001), ke zpřístupňování kartografických pramenů viz Talich (2015).

Kartografická díla, (mapy, mapové soubory, státní mapová díla, globusy aj.), tvoří součást národní kultury, stejně jako díla knižní, hudební, malířská či sochařská. Vypovídají o době, ve které vznikala, jsou obrazem společnosti a současně její historickou pamětí. Mapy vypovídají o geografickém obrazu krajiny v době svého vzniku i o jejích proměnách.

²¹ Nachtmannová, Alena - *Hospodářské budovy v provozu barokního velkostatku na panství Kostelec nad Černými lesy.* Nachtmannová, Alena. *Průzkumy památek. = Denkmalforschung. = Historical Monuments' Research & Documentation 15, č. 1, (2008.) s. 3-38*

²² Lipský, 2011, str. 128.

Obr. 2: Mappa geographica regni Bohemiae in duodecim circulos divisae cum comitatu Glaciano et districtu Egerano adjunctis...a' Joh: Christoph: Müller...A:C:M.DCC.XX. Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, v.v.i. Dostupné online [cit. 9/2019]: http://oldmaps.geolab.cz/map_vie-wer.pl?lang=cs&map_root=mul&map_region=ce&map_list=c013

3.2.1 Müllerova mapa Čech

Mapa Čech Jana Kryštofa Müllera vznikla na základě vojenských, správních a hospodářských požadavků státu. Výraznými prvky na vybraném výřezu (Obr. 2) jsou dvě opevněná města se znakem koruny – Český brod a Kouřim. Českým brodem navíc prochází významná dálková trasa z Prahy, přes Úvaly a Plaňany do Kolína a dále pokračuje na Kutnou Horu a Čáslav.

V zájmovém území je město Kostelec je zakresleno značkou města se zámekem. Vesnice Kozojedy je znázorněna s osamoceně stojícím kostelem, stejně jako Ždánice. Obdobně je zakreslen kostel v Hradešíně, který se nachází na výrazném návrší nad vsí. Nad Kostelcem, na místě Hošťského dvora je umístěna značka vesnice bez dalšího popisu. U Aldašina je pouze značka samostatně stojícího kostela. Vesnice s kostelem jsou zakresleny jako kolečko s věží, označeny tak jsou Vitice, Oleška, Přistoupim, Malotice, Horka a např. Lstiboř. Ve Vyžlovce je zakreslen hostinec. Dodnes zde na křižovatce stojí

dům se třemi štíty, popsaný urbářem Zlatá kniha²³ jako krčma výsadní. Malým kolečkem jsou zachyceny dvory Chrást, Sedliště a Syneč. Zhruba na místě zaniklé vesnice Vojkov či Buda, je značka hostince s popisem „*beym letzten pfenning*“.

Mapa panství od F. J. Müllera z roku 1777

Existuje ve dvou vydáních. Jedno se nachází v Státním oblastním archivu v Praze Chodovci, druhé, netypicky orientované severozápadně, se nachází v archivu Lichtenštejnů ve Vídni, netypicky orientovaná severozápadním směrem. V tomto archivu se se nacházejí rovněž mapy z konce 17. století, dokumentující fungování rybníční soustavy v tomto období (viz Mrvík, 2016).

3.2.1.1 I. vojenské mapování

(1763-1787)

Označované také jako Josefské. Mapování bylo provedeno z potřeby pořídit jednotný mapový podklad pro vojenské účely. Prováděli ho důstojníci rakouské armády s pomocí Müllerovy mapy Čech. Jako technickou pomůckou metody *ala vue* – od oka, používali měřický stůl. Mapování s mimořádnou výstižností zachycuje zobrazenou skutečnost. Přestože bylo zpracováno dle jednotných směrnic, zvolená schematizace zachycuje individuální rysy krajinných detailů. Máme tak doklady o přibližném rozsahu zalesnění, průchodných cestách i překážkách na nich. Jsou zde zachyceny významné orientační prvky – kapličky, křížky, přibližná půdorysná struktura sídel, vodní plochy a toky a další. Půdorysný rozvrh sídel je zachycen v předindustriálním stadiu a není příliš vzdálen jejich středověkým počátkům. Jak již bylo zmíněno výše, písemný operát nebyl z časových a finančních důvodů pro tuto práci využit, ačkoliv potenciál jeho výpovědní hodnoty je obrovský.²⁴ Jeho přečtení a výklad by byl záležitostí edičního zpracování. Toto mapování nám dává nahlédnout na krajinu doznívajícího období baroka. Nezachycuje majetkové vztahy a vzhledem k faktu, že bylo vytvářeno na základě terénních prospekcií, se občas setkáváme s nedostatky, kdy nejsou zachyceny všechny části území (chybí třeba celé údolí,

²³ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, Urbář Zlatá kniha, i.č.3138, f. 369.

²⁴ Např. kapitola v knize Evy Chodějovské zaměřená na výpovědní potenciál písemného operátu I. vojenského mapování, zaměřená na popisy komunikací v pražském regionu. Chodějovská, 2012, s. 159-184.

Možnosti a rozsah výpovědi písemných operátů také již zmíněný Lipský a kol., 2011.

některý méně významný vodní tok apod.). Toto mapování nemá svou oficiální legendu, nicméně řada badatelů se již zabývala interpretací těchto map (např. De Coene, 2012; Brůna 2002), jsou zpracovány metodiky využití starých map, zahrnující i vojenská mapování, pro výzkum krajiny, viz Cajthaml, 2008; Fanta 2015.

3.2.1.2 II. vojenské mapování

(poč. 19. stol.)

Jedná se o mapování s geodetickým základem přesné trigonometrické sítě. Obsah je v podstatě identický s 1. vojenským mapováním, obraz krajiny nám vzhledem k časovému odstupu dává obraz krajiny do doby nástupu průmyslové revoluce. V rámci několika odborných studií (Vichrová 2009, 2011), byla zpracována podrobná legenda a historie tohoto kartografického díla.

3.2.1.3 III. vojenské mapování

(80. – 90. léta 19. stol.)

Základem polohopisu byl stejně jako u 2. vojenského mapování operát stabilního katastru. Mapování zachycuje vrcholnou etapu průmyslového rozvoje a oproti 2. vojenskému mapování je zde vylepšeno znázornění výškopisu vrstevnicemi a kótami. V místech, kde je volná krajina zemědělsky obhospodařována, se oproti staršímu stavu výrazněji nemění. Lze pozorovat např. rozšiřování železniční sítě, zakládání nových dolů a plány na splavnění některých řek. Mapování detailně zobrazuje druhy půdního pokryvu, porostů, struktury zastavěného prostředí a v některých případech i funkce jednotlivých staveb. Majetkové vztahy, jako u všech předchozích zmíněných vojenských mapování, v díle zaznamenány nejsou.

3.2.1.4 Císařské otisky stabilního katastru a indikační skici

(1826–1943 pro Čechy)

Stabilní katastr představuje soubor údajů o veškerém půdním fondu v Rakouském císařství. Jeho účelem bylo poskytnout přesné podklady pro vyměření pozemkové daně. Jednotlivé parcely (pozemkové i stavební) jsou zakresleny dle skutečnosti v příslušném měřítku, podle své topografické polohy, tvaru, velikosti a s rozlišením kultur i vlastnictví. Stabilní katastr zachycuje významné krajinné prvky. Mimo jiné zachycuje i místa těžby, u některých budov se zvláštním účelem je zachycena i jejich funkce (mlýny, hájovny, hostince aj.).

Jako podklad katastrálních map se vyhotovovaly tzv. indikační skici kam se zapisovala jména vlastníků, domovní čísla, pojmenování tratí, rozlišení kultur apod. Pro účely daňového úřadu nebyla (a ani dnes není) podstatná modelace terénu, georeliéf tedy zachycen není. Jedná se o významný pramen se silnou vypovídací hodnotou o obrazu krajiny v období intenzifikace zemědělství, počátku výstavby železniční sítě a s tím souvisejícím nástupem průmyslové revoluce. Z aktuálních prací se vypovídací hodnotě stabilního katastru se například věnuje práce Martina Ebela (2004), propojování výpovědní hodnoty katastrů s dějinami osídlení viz Z. Boháč (1982). K dalšímu zpřesňování a ověřování zejména u sídelní struktury jsou využitelné originální mapy stabilního katastru, nebo mapy kultur stabilního katastru, které ukazují území v širších souvislostech.

3.3 Hmotné prameny²⁵

Památky

Specifickou výpověď v sobě nesou dochované stavby, u nichž lze doložit jejich stáří a vývoj, jedná se zejména o stavby sakrální, rezidenční areály, dvory. V některých případech je nositelem informace půdorysné uspořádání obce, a to i přesto, že nadzemní části jednotlivých domů byly zcela změněny. Dalšími konkrétními hmotnými doklady mohou být v terénu zachované hradištní valy, relikty zaniklých staveb, linie cest a stezek, svazky úvozových cest, hráze rybníků nebo například stopy těžby a dolování.

Terénní prospekce

Pro pochopení krajinných vztahů a souvislostí je zcela nezbytné dané území navštívit a dálkově zjištěné skutečnosti ověřit na místě.

Osobní zkušenost, prožitek a ověření skutečnosti „in situ“, hraje ve výzkumu a poznání krajiny stěžejní roli. I nejpřesněji vynesená mapa či ortogonální fotografická mapa je stále jen interpretací skutečnosti, která vlastní zkušenost z místa nemůže nahradit.

Pro terénní prospekci byla využívána technologie GPS, kdy byly pomocí mobilního telefonu s touto funkcí, do aplikace umožňující prohlížení uživatelskou editací map bez připojení k internetu zaznamenávány jednotlivé body zájmu. U zaniklých hrází bylo prováděno i orientační měření. Nedílnou součástí terénní prospekce byla fotodokumentace a tvorba panoramatických záběrů. Až na naprosté výjimky, veškeré zde publikované závěry byly ověřeny terénním výzkumem, který soustavně probíhal od doby, kdy byla tato práce zadána.

Archeologické prameny

Zájem archeologů stál na začátku zkoumání zaniklých sídelních útvarů. Během studia k žádné účasti na exkavaci nedošlo, veškeré poznatky oboru archeologie byly čerpány z literatury, ať už se jednalo o výzkumy podložené vykopávkami, tak výsledky z nedestruktivních metod (povrchový sběr, dálkový průzkum aj.).

²⁵ Hmotnými prameny se dle metodiky Bůžka a kol. (1994) v této práci rozumí artefakty fyzicky přítomné v terénu.

Dokladem archeologické povahy jsou jak fyzicky v terénu dochované relikty staveb, hrází, tak i různé stopy jako porostní příznaky (viz níže), rýhy, reliéfy v terénu, terénní hrany apod.

Publikované výsledky archeologických průzkumů doplněné o geodeticko-topografické průzkumy, náčrtky a fotografie, se v obhospodařovaných lokalitách často stávají archivním pramenem. Fyzicky dochované relikty jsou často soustavně rozrušovány zemědělskou a lesní technikou a jejich dokumentace tak mnohdy zůstává posledním dokladem jejich existence (např. Klápště, 1978; Klápště a Smetánka, 1981; Malina 2008; Klápště 2016).

Při návštěvách jednotlivých lokalit jsem bohužel měla možnost sledovat následky neodborných zásahů vandalů – vykopané jámy s úlomky keramiky na povrchu (např. v lokalitě Vyžlovka ve Spáleném). Jedná se o dlouhodobý problém, k jehož řešení může, vzhledem k odlehlosti lokalit a nereálnosti jakéhokoliv zabezpečení, přispět jediné soustavná osvětla. Druhým problémem pak byla necitlivost lesního hospodaření, kdy byly dochované svazky úvozových cest opakovaně narušovány přejezdem lesní těžké techniky. Zároveň je třeba si uvědomit, že dokumentace geodeticko-topografickými průzkumy prováděnými na Černokostecku v 70. letech, jsou v kontextu neustálého narušování těchto archeologických lokalit, které není možné účinně ochránit, stále cennější.

Jevy biologické povahy

Jedním z mnoha specifických indikátorů přítomnosti zaniklého osídlení, mohou být synantropní druhy rostlin jako kopřiva dvoudomá (*Urtica dioica*), barvínek menší (*Vinca minor*, **Chyba! Nenalezen zdroj odkazů.**, užívaný jako všelék),²⁶ maliník obecného (*Rubus idaeus*), křen selský (*Armoracia rusticana*) a další.

Gojda (2017) uvádí, že základním parametrem, jehož prostřednictvím jsou leteckým dálkovým průzkumem identifikována archeologicky pozitivní místa, je morfologie objektů. Přímé či nepřímé porostní příznaky se projevují tak, že kopírují půdorys objektu ukrytého pod povrchem, nebo reliéfně zachovaného v destruované podobě. Pro potřeby klasifikace zjištěných útvarů rozli-

²⁶ Přednáška L. Šmejdy na konferenci Nature & Culture: Heritage in context, 2016; Gojda 2013. K tématu dále Karlík, 2017.

šuje dvě základní kategorie 1. bodové/plošné objekty a 2. objekty liniové. Výpovědní hodnota takových příznaků a jejich váha a hodnota je srovnatelná a jakoukoliv jinou dochovanou hmotnou památkou či jejím reliktem. Jediný rozdíl je v potřebě interpretace archeologem, případně kartografické porovnání.

1.2.1 Orální historie

Jedním z neodmyslitelných zdrojů informací jsou rozhovory s pamětníky ze zkoumaných lokalit. Poměrně zajímavé je pak konfrontovat výsledky použitých metod, zmíněných v předchozích kapitolách, s pamětníky a ověřovat tak z dalšího pohledu například správnost či nesprávnost domněnek o průběhu cest. Novou informací pak jsou například názvy lesíků, či funkční náplně stavení, o kterých místní obyvatelé stále vědí a dané názvy aktivně používají, avšak v mapách, či písemných záznamech tato označení často použita nejsou. Jako příklad uvádím mapu vesnice Kozojedy, do které místní pamětník pan Tomeš z č.p. 133 poznamenal některé lokální názvy a místa, kde ještě před několika desítkami let byly patrné například terénní hrany po zaniklých objektech.

4 Georeferencování starých map

Při georeferencování jsou vyhledávány a porovnávány tzv. *vlíčovací*, případně také *identické body*. Jedná se o určení sítě bodů zanesených ve staré mapě a jejich spojování s body v mapě současné. Na přesnost vlíčování má vliv do jaké míry byla rozpoznána identita jednotlivých vlíčovacích bodů, přesnost určení polohy bodu v obou souřadnicových systémech, konfigurace (rozložení) bodů ve sledované oblasti a na kolik je splněn předpoklad, že body na staré mapě a na mapě nově tvořené mezi sebou mají geometrickou spojitost.²⁷

Při georeferencování je tedy vycházeno z určitého předpokladu, že zobrazený bod na staré mapě bude odpovídat zobrazení na mapě zobrazující současný stav. Při tomto procesu se v závislosti na typu mapy nelze v některých případech vyhnout deformaci staré mapy. Míra deformace, kvality vlíčování a elementární věrohodnosti výpovědi mapy, pak závisí na rozhodnutí o počtu vlíčovacích bodů a velikosti zájmového území. V praxi se mi nejlépe osvědčilo georeferencování po částech, tedy rozřezání velkého skenu mapy na menší úseky a jejich vlíčování na příslušné místo. Přistupuji k tomu proto, že velkých celků dochází k velkým posunům a deformacím, které mohou výsledek zkreslit a vzhledem k měřítku práce pro mne bylo dodržení lokální přesnosti prioritou. K problematice dále např. Soukup (2006) nebo Cajthaml (2012).

²⁷ Více o problematice: Soukup 2006

5 Metoda

V úvodu jsem zmínila, že krajina je palimpsestem minulých jevů a dějů, které různou měrou prosvítají v současné krajině na povrch, utvářejí její charakter a rozprostírají se před námi jako výsledná krajinná mozaika se sítí vztahů. Proměna krajiny je kontinuální děj, který se odehrával v minulosti a bude se odehrávat i do budoucna. V následující metodě přístupu k této kontinuální proměně krajiny, si utvořím na základě různých kritérií historické mezníky, ve kterých se tyto děje pokusím zastavit a utvořit tak pro dané období krajinnou vrstvu.

Tyto mezníky se dají charakterizovat jako období zlomů či převratů. Při jejich definicích vycházím z písemných, starých kartografických pramenů a výstupů archeologických bádání. U těchto historických mezníků dochází ke zhuštění informací a dají se tak nalézt různé vztahy, které starší vrstvu odlišují od mladší a naopak.

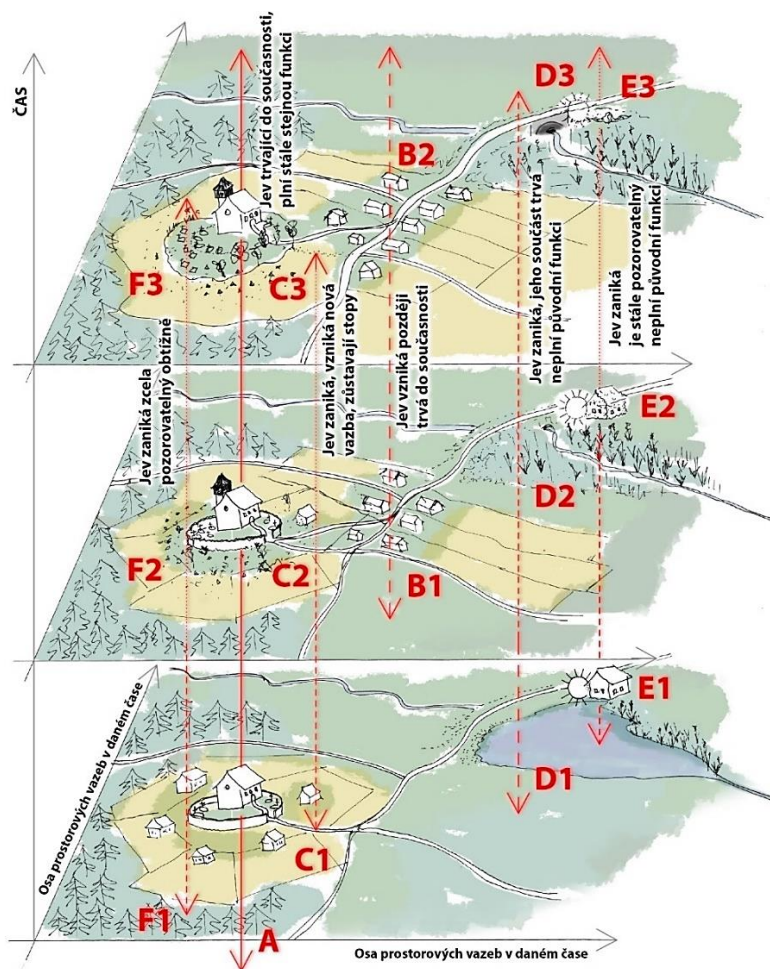
Pro porovnávání změn krajinného pokryvu byla zvolena metodika CORINE, která mapuje krajinný pokryv (land-cover), biotopy a ovzduší. Tato metodika sleduje proměnu krajiny v čase, její používání bylo zahájeno v roce 1985. Jde o srovnání změn krajinného pokryvu na Evropské úrovni. V České republice bylo na základě této metodiky provedeno například porovnávání změn krajinného pokryvu od roku 1850 do roku 2010 (Bičík a kol. 2015).

Práce vycházela z hypotézy, že na základě písemného popisu je možné rekonstruovat jak obraz krajinného pokryvu, tak zmapovat vztahy, které v krajinné mozaice mezi jednotlivými složkami fungovaly v minulosti. Tato rekonstrukce je tak mezistupněm mezi obrazem krajiny, jak ji přibližují výstupy archeologických výzkumů a obrazem zachyceným nejstaršími mapováními v 18. století.

1.3 Provázanost prvků krajinné mozaiky v prostoru a čase

Na Obr. 3 jsou schematicky znázorněny prostorové vazby krajinné mozaiky a různé časové horizonty, ve kterých je mozaika zpracována. Ústředním

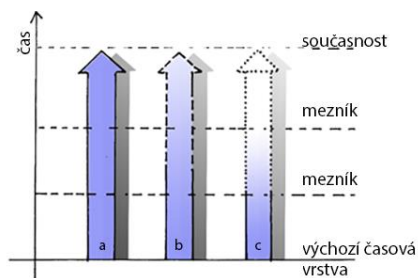
motivem je dochovaná krajinná dominanta kostela (A) v nejstarší zpracované vrstvě ohrazená hřbitovní zdí a obklopená osídlením se systémem polí k dané vesnici náležejícími (F1). Sídlo má vazbu na nedaleký mlýn (E1), u nějž byl vybudován rybník, zajišťující zároveň při nedostatku vody pohon mlýnského kola. Vybudovaná hráz rybníka (D1) zároveň umožňuje překonávat místo, které by jinak bylo například během jarního tání nesjízdné.

Obr. 3. Grafické znázornění principu stratigrafického přístupu ke krajině.

V navazující, mladší časové vrstvě je pozorován zánik osídlení (F2), v okolí kostela se nacházejí reliкты osídlení, keramické střepy, po zaniklých zahrádkách u domů zde místy zůstávají uměle vysazené druhy rostlin. Vzniká nové osídlení spolu s ornou půdou na jiném příhodnějším místě (B1) a kostel zůstává od osídlení stranou, obklopený poli, na kterých se dále hospodaří, parcelace poliček zůstává zachována (F2). Kostel byl stavebně upraven (přibyla mu nová věž se zvonem). Vzniká nová vazba – cesta z nového osídlení ke kostelu (C2), zatímco původní cesta (C1) se směrem dále do krajiny ztrácí svůj původní význam. Postupně chátrá a zaniká mlýn (E2) a s ním i rybník, zůstává však hráz, po které se jezdí (D2). Cesta přes hráz dostává novou vazbu na nově vzniklé sídlo a další cíle v krajině.

V nejmladší vrstvě zůstává dominantou opět kostel, zaniká hřbitovní ohrazení, jeho původní tvar nenápadně prozrazuje natočení hrobů. Hřbitov se rozrůstá a spolu s intenzivním obděláváním okolní orné půdy stírá reliкты starého osídlení. Zůstávají po něm již jen keramické zlomky rozvlečené po poli. Vlivem kolektivizace zemědělství zaniká stará parcelace (F3). Stará cesta zcela zaniká, je rozorána, při místním ohledání se projevuje jako nepatrná terénní vlna (C3), mohou ji navíc v určitém ročním období indikovat porostní příznaky. Rybník zanikl, zůstává mokřad a u cesty nenápadné reliкты zbořeného stavení (E3). V místě, kde potok protéká hrází je v tělesu hráze umístěn s ohledem na rostoucí dopravu nový mostek (D3).

Obr. 4: Zjednodušené schéma stupně dochování krajinných jevů, které ve výchozí časové vrstvě fungovaly současně a možný scénář jejich dalšího vývoje – šipky naznačují trvání jevu v čase; a) zcela beze změny; b) nefunkční či zaniklý s hmotnými doklady (stopy v krajině); c) zcela zaniklý, zachovaný formou druhotných dokladů (písemnými i nepsanými prameny).

Z výše popsaných časových vrstev je zjevné, že jednotlivé složky v krajině mezi sebou mají vazby, jejichž význam se v čase může proměňovat. Mění se i forma a míra dochování.

Každý z výše uvedených jevů disponuje svojí vlastní specifickou mírou dochování. Míru dochování jevu lze roztrdit do tří hlavních kategorií založených na existenci hmotného pramene (tedy fyzické existence prvku přímo v terénu).

Sledováním vazeb se můžeme dobrat i předpokladů jevů, které nezůstaly zachovány ani hmotně ani nehmotně – jedná se o hledání analogií, kdy je třeba zdůraznit, že se v takových případech jedná vždy o hypotézu.

Metoda využívají stratigrafické skládání všech dostupných pramenů (písemných, archeologických, historických, mapových atd.), je mimořádně pracná a náročná. Její použití je reálně možné a zvládnutelné buď v obecném smyslu studia širších vztahů v krajině nebo naopak na vybraném malém výřezu území. I u tohoto výřezu se však nevyhneme hledání souvislostí a analogií mimo vybranou část.

Postup, kdy jsou přes sebe georeferencovány útržky starých mapových pramenů nalezených v archivu, čtení historických pramenů a jejich interpretace, konfrontace zjištění s terénním průzkumem a zpětné ověřování, opakované mnohdy i několikrát za sebou, pak představovalo časově náročný úkol, jehož výsledkem jsou dílčí studie ukazující potenciál tohoto postupu pro další badatele.

Jevy, které je možné v krajině sledovat v různých formách dochování přibližuje **Chyba! Nenalezen zdroj odkazů.** Základní rozdělení bylo vytvořeno ze tří možných situací, které lze pozorovat v terénu při konfrontaci zjištění z historických pramenů a oborových vstupů. Můžeme sledovat jevy, které jsou zcela dochovány a dodnes fungují s účelem pro který byly v minulosti vytvořeny. U takových jevů zůstávají zachovány i vazby, které se do krajiny propisují a propojují je s dalšími jevy.

Další kategorie jsou jevy dochované pouze z části, formou různých stop a to jak hmotných, tak nehmotných. Jedná se o různé druhotné projevy v krajině, jejichž potvrzení pak přinášejí další psané i nepsané prameny a zejména práce archeologů.

Poslední kategorií jsou jevy, které fyzicky dochované nejsou, v terénu je z různých důvodů přímo nenalezneme (ať už jsou setřeny zástavbou nebo hospodařením v krajině), avšak o jejich existenci víme přeneseně z historických pramenů. Značná část jevů je dochována kombinací výše uvedených forem.

V tabulce chybí ještě jedna kategorie, a to jevy, které například nachází archeologie, avšak v historických pramenech se o nich nic nedozvíme. Interpretace takových jevů je pak nejistá a vyžaduje spolupráci s více odborníky.

6 Vzorová kapitola

1.2 Vodní toky, vodní plochy a mokřady

Rybníky a malé vodní nádrže jsou jedním ze základních krajinotvorných prvků středoevropské krajiny. Kdy přesně byly soustavy rybníků založeny a zda jsou dochované hráze dokladem jejich souběžného fungování, nelze přesně zjistit. Krajina táhlých údolí na Černokostelecku, která bylo možné snadno přehradit, byla narozdíl od plošší krajiny severní části panství, pro jejich budování mimořádně příhodná. Chov ryb patřil až do poloviny 19. století k velmi výnosným hospodářským aktivitám. Po tomto období, kdy cena ryb rychle klesala, bylo velké množství rybníků přeměněno na louky, které skýtalý dostatek pícnin pro nastupující a ekonomicky výhodnější chov ovcí. Bednařík (1957), pak ve svém příspěvku k dějinám rybníků na Českokobrodsku interpretuje popis vodních toků v urbáři Zlatá kniha, který nám dává tušit obraz krajiny bohaté na rybníky, které jsou však v 17. století z části pusté. Popisuje po proudu jednotlivé přítoky potoků a zastavuje se u každého rybníka (i pustého). Bednaříkův článek je doplněn i rekonstrukcí rybníční sítě, doplněné popisem jednotlivých identifikovaných rybníků.

1.3.1 Vodoteče a rybníky u Tehovce a Srbína

Jako další modelový případ uvedu popis rybníků a potoční sítě u obcí Srbín a Tehovec. Tyto příklady jsou zvoleny s ohledem na skutečnost, že část zde popsáných rybníků či jejich hrází se dochovala, část jich zmizela pod rozrůstající se zástavbou a jeden z rybníčků se dochoval jako neobdělátný mokřad na kraji pole u cesty a propsání pramene Rokytky i přes provedenou melioraci (provedené v roce 1967).²⁸ Tento příklad má ukázat potenciál využití informací získaných ze zkušenosti s hospodařením s vodou např. při pozemkových úpravách, nebo obnově původních krajinných prvků.

Na úvod nechme vyprávět popis toků v okolí vesnic Tehov a Srbín v urbáři Zlatá kniha:²⁹

²⁸ Zdroj: <https://meliorace.vumop.cz/?core=app>

²⁹ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i.č. 3138. Vlastní přepis.

f. 761: **První tok z Černých lesů do poledne k půlnoci (od jihu k severu)**

1. Z černých lesů Tehovských od Struhařova z panství J.M. Pana hraběte z Valdštejna skrze lesy tekoucí.

2. Item nad Tehovcem též z pramenů od rybníka pustého Tehovského (H1) a potom společně v lukách nad Vojkovem se schází a pod Vojkovem do gruntů uhříněvských pod mostkem Vojkovským potůček vpaduje.³⁰

Druhý tok od západu a půlnoci na poledne

1. Od Tehovce prameny od obecního rybníčka tekoucí k Srbínu, skrze selkové rybníčky až do rybníka J. M. Knižecí Požáru vpaduje.

f.761v: 2. Item ze Svojetic a pod Svojeticí v lesích rozdílně vycházející prameny do rybníka J. M. K. hořejšího z něho do dolejšího Pitřinřince přicházejíc odtud též pod Srbín do rybníka Louňovického k čemuž se prameny nad Louňovicemi a z Louňovic přivtělují. Z toho do rybníka Pařezu a z něho hned do rybníka Velkého Vyžlovského přichází. Kterémuž se také několik pramenů do téhož rybníku z Černých lesů od Spálené louky přiměšuje.

O Jevanském potoku pramenícím u Svojetic a protékajícím Srbínem se tento soupis toků nezmiňuje. Dále už jen následuje popis potoků postupně po proudu až k řece Sázavě.

Krácený popis vesnice Tehov uvádí hodnocení úrodnosti půd a počet obyvatel. Dále, kromě jiného, uvádí že se ve vsi nachází obecní studnice, dva prameny napájející rybník, uvedený jako Bendovský, z kterého potok dále teče do rybníka Požáru. Viz:

f. 383 v.: „**Ves Tehovec**

k starý pertinenti Smířický a rychtě Mukařovský přináležející. Rolí právě mizerný na moklinách a bahnivý v mokrý léto na nic neúrodný k obsývání žitem a ovsem. Počítajíce do lánu po 10 kopách záhonů a na každou kopu po 6 korcích. ...“

³⁰ Jedná se o popis říčky Rokytky.

Dále jsou vyjmenováni 3 hospodáři, 9 chalupníků a popsání velikosti a stavu jednotlivých usedlostí, robotní povinnosti atd. Následuje výčet obecních majetků, v nichž jsou zapsány:

f. 386 v.: „... *Rybníčky pustý obecní 2. (E, F)*

Studnice obecní, 2 prameny z obou(?) vycházejí do rybníka Bendovského k Srbínu (D) a odtud do rybníka Požáru. ...

f. 387: *Rybník Tehovecký vejtažní, pustý a zarostlý, nasazoval se na 10 kop plodu,*“³¹(G)

Krácený popis vesnice Srbín, hodnotí úrodnost polí o něco lépe, uvádí vydatnou obecní studnu, z níž „zbývající voda teče do rybníka Požár“. Viz:

f.376: „**Ves Srbín**

k starý pertinenti Smiřický a rychtě Mukařovský přináležející. Rolí neúrodných, pramenitý moklavý a na větším díle lesy zarostlý, k obsívání žitem a ovsem. Počítajíce do lánu po 10 kopách záhonů a na každou kopu po 6 korcích. ...“

Dále je vyjmenováno 6 hospodářů, 1 chalupník a jejich majetky a popsání velikosti a stavu jednotlivých usedlostí, robotní povinnosti atd. Následuje výčet obecních majetků, v nichž jsou zapsány:

f.378 v.: „*Studnice obecní s dostatkem vody a zbývající voda teče do rybníka Požáru. ...*

Rybník Požár podtěrný; Nasazuje se do něho 1kopa 30 kaprů.

Z něho do rybníka Louňovského vpád svůj bere. ...“

Pokud tato zjištění konfrontujeme s mapovými prameny a terénním průzkumem, vcelku snadno nalezneme pustý Tehovský rybník označený na následujících obrázcích jako H1. Mapy jej zachycují jen jako protrženou hráz s vazbou na cestu. Rybník Požár, nalezneme rovněž snadno, do dnešních dnů se zachoval prakticky nezměněn, vč. svého jména. Bendovský rybník mají napájet dva potoky – jedná se nepochybně o rybník, který zachycuje I. i II. vojenské

³¹ Výměra cca 28 ha. Ověřeno dálkovým průzkumem, plocha pod písmenem G této výměře odpovídá.

mapování mapa panství i Stablní katastr (Obr. 6 až Obr. 8), označený písmenem C. Do dnešního dne (Obr. 9) se hráz dochovala ukrytá v zástavbě a vede po ní cesta. Při terénním ohledání není zřetelná. Historická vazba mezi hrázi a cestou však trvá dodnes.

Dále se však situace komplikuje. Na druhém toku a jeho prvním přítoku je pak popsán obecní rybníček a selské rybníčky, jejichž počet zde není specifikován.

Pokud se však podíváme na popis vesnice Tehovec a jednotlivé usedlosti, nalezneme zmínku u jednoho chalupníka, k jehož majetku pařily:³² „*Rybníčky 2 strhaný a zarostlý*“, a u dalšího chalupníka, u kterého je k majetkům uvedeno: „*Rybníček pusteje a zarostlej*“. Jejich přesná lokalizace není jasná. Může se však jednat o trojici rybníčků na Obr. 5 pod písmeny F a D.

Urbář uvádí v každé z výše uvedených vesnic obecní studnici. U Tehovce pak 2 pusté obecní rybníky. U Srbína by byla situace vcelku jasná – uvádí pouze obecní studnici, ze které jde voda přímo do rybníka Požáru. Když se však vydáme proti proudu, narazíme na pětici hrází (H2 až H5) a jeden malý rybník (H6). Tyto hráze a rybník by mohly být pětici rybníků, náležející k pustému gruntu.³³ Urbář pak uvádí ještě jeden u výjezdního gruntu³⁴ – malý „*mňeňavý*“.³⁵

Abychom vztahy mohli pochopit dále, je třeba se pozorněji podívat ještě na další vesnici – Svojetice. U nich urbář přesněji hovoří o dvou výtažních rybnících Pitřincích:³⁶ „*na vodě pramenitý, do nichž prameny od Svojetic přicházejí a z nichž zase do rybníka požáru voda vpád svůj bere.*“

³² f. 384v. Chalupníci uvedení pod jmény Jan Krejčí a Tomáš Špaček.

³³ f. 376. „Grunt Matěje Štumfera(?) [ŠStúmffera]...Rybníků pět, z nichž pustý 2, jeden se travou užívá a druhý zarostlý, ve třech pak voda jsouce, jsou nasazený od vrchosti zatím plodem na vejtah na polovici užitku. Jeden na 15 kop, druhý za 20 kop, třetí v lesích nestojí za nasazování. Kterýžto dotčený rybníci vedle správy rychtáře a jiných sousedů do těch 7kop 30 záhonů porostlin vtažení jsou.“ Výměrou 7 kop 30 záhonů jsou zde míněny pozemky, které patří ke gruntu.

³⁴ f.376v.

³⁵ Zřejmě se zkaženou vodou, neudržovaný.

³⁶ f.383v.

Zároveň zmiňuje obecní rybníček ve vsi a obecní studnici před pastouškami.³⁷ Pokud pozorně projdeme popisy jednotlivých hospodářství, dozvíme se o dalších pěti rybnících u výjezdního gruntu se svobodnou rychtou, z nichž čtyři jsou pusté „*v nichž trávu seká*“ a u dalšího gruntu o dalších dvou pustých rybnících s poznámkou o sečení trávy (nejspíše se jedná o dvě hrázky před horním a dolním Pitřincem). Pokud si spojíme tyto informace s poznámkou pod čarou č. 33, s velkou pravděpodobností se jedná o ty samé rybníky a hráze jaké jsou zmíněny u Srbína, jen se o ně stará někdo jiný než původní majitel nyní pustého gruntu. V mapkách níže zakresleny pod značkou H2 až H6. Do dnešního dne se s vazbou na cesty dochovaly hráze H5 a H6. Ostatní jsou z povrchu smazány úpravami terénu.

Hráz (B) byla patrně na mapách I. a II. vojenského mapování podrobně zaznamenána s ohledem na možné strategické využití (buď jako předpřipravený zákop, nebo možné místo přechodu či přejezdu zamokřené louky). Potvrzení této skutečnosti by mohli přinést další badatelé zpracováním písemného operátu I. vojenského mapování. O existenci rybníka, či spíše sádek však urbář mlčí. V současnosti jsou překryty novou zástavbou.

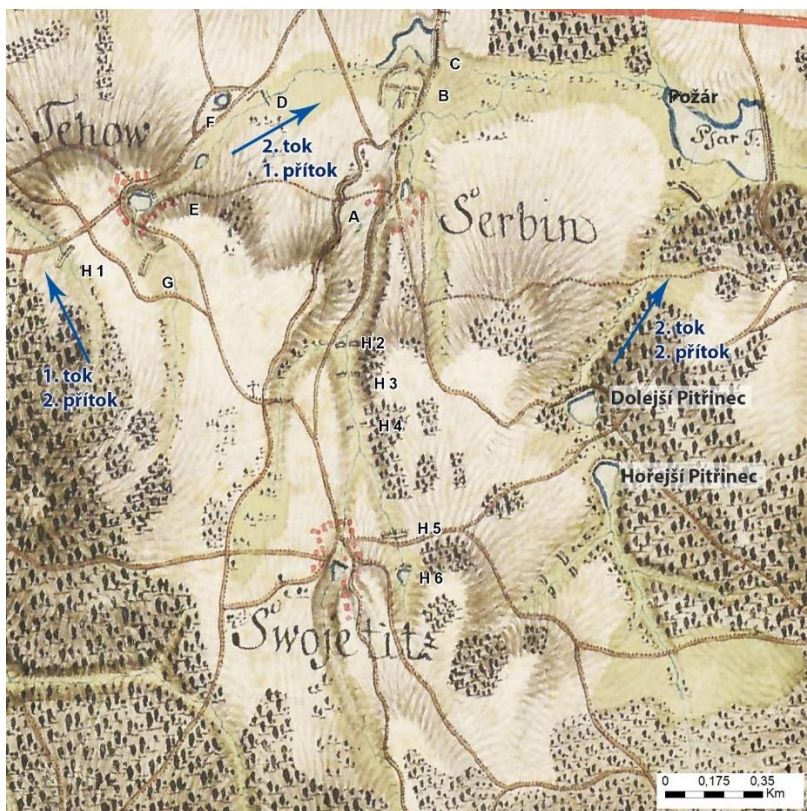
U Tehovce již urbář zaznamenává velký (28 ha) pustý rybník (dále pod písmenem G). Jeho přes 200m dlouhá hráz se dochovala dodnes spolu s názvem ulice „Na Hrázi“ pod ní. Vzhledem k její mohutné koruně (šířka přes 10 m), je zastavěna objekty chatěk

Zvláštní případ představují ony „selské rybníčky“ pod Tehovcem. U písmene F na Obr. 5, je patrný malý rybníček. Do dnešního dne se v poli propisuje jako malý zamokřený, neobdělátný úsek do kterého se boří technika a nic na něm neroste. I přes intenzivní mnohaleté snahy o zúrodnění a obdělání, stále zůstává na svém místě. Analogickou situaci nalezneme u pramene říčky Rokytky. Na poli, kde pramení, byly provedeny meliorace a pole bylo sceleno. Na leteckých snímcích z roku 2016 je patrné, že i přes melioraci se hospodářící družstvo prameništi vyhýbalo (Obr. 12), o dva roky později se už vyhýbá téměř celému potoku. Prozkoumáním veřejné databáze půdy jsem zjistila, že tato změna byla pravděpodobně vynucená okolnostmi a provedená z vlastní iniciativy.³⁸

³⁷ f.382v.

³⁸ Zdroj: <http://eagri.cz/public/app/lpisext/lpis/verejny2/lpis/>

Plocha, která je na starých mapách zobrazována jako podmáčená louka se tak po letech pokusů o její smazání intenzivním obhospodařováním znovu propjala na povrch.

Obr. 5: Ves Tehovec (E) a Srbín (A) na mapě 1. vojenského mapování (1764-1767). Zřetelně je zachycen rybník Požár, před ním rybník Bendovský (C). Jižně od Tehovce se nachází protřezná hráz velkého rybníka (G). U lesa západně pustý tehovský rybník (H1) na Rokytcce, za Tehovcem prameniště a rybníčky kolem silnice (F), hrázka rybníka (D), kterým potok teče, do již zmíněného Bendovského rybníka (C). U Jevanského potoka, který protéká Srbínem (A) vidíme mezi Svojeticemi a Srbínem jeden rybník (H6) a pětici hrází (H2 až H4 jsou zakresleny jako protřezné, H5 je vcelku a vede přes ni cesta). Za Srbínem potok protéká pozůstatky rybníčních hrází nebo možná sádek (B). Zdroj: Webová aplikace MAPIRE – Historical Maps Online: First military survey of the Habsburg Empire [online]. In: Budapest, Hungary: Arcanum, 2019 [cit. 2019-05-24]. Dostupné z: <https://mapire.eu/en/> Graficky upraveno.

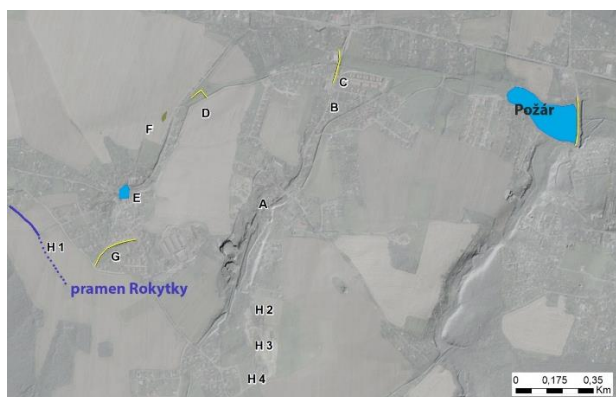
Obr. 6: Na georeferencované Müllerově napě Černokosteleckého panství (1777) je situace o něco méně přehledná a o něco více matoucí. Bendovský Rybník (C) a rybník Požár zůstávají na svém místě. Drobné rybníčky (F a D) u Tehovce (E) mapa zcela pomíjí, je možné, že buď s ohledem na to, že byly selské anebo příliš malé. Zachycuje plochu velkého pustého rybníka nad Tehovcem (G). Stejně tak pomíjí rybníky na horním toku Jevanského potoka směrem od Svojetic k Srbínu (A), a naopak zobrazuje vodní plochu na místě sádek (B). Zdroj: SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, Müllerova mapa panství z roku 1777, i.č. 2992.

Obr. 7: Ves Tehovec (E) a Srbín (A) na mapě 2. vojenského mapování (1842-1853). Stejně jako na předchozích obrázcích vidíme u Tehovce velký zaniklý rybník (G), pustý Tehovský rybník (H1). Prameniště a rybníčky u silnice nejasné (F, D). Zřetelně je opět zachycen rybník Požár, Bendovský rybník (C), hráze zaniklého rybníka či sádek (B). Směrem ke Svojeticím mapování zachycuje již jen 3 hráze a to poněkud nepřehledně, jsou překryté šrafovou (H2). Zdroj: 2. vojenské mapování, Cenia web services, zpracováno online připojením v programu ArcGIS. Zdroj mapy: [MAPIRE2], 2019.

Obr. 8: Ves Tehovec (E) a Srbin (A) na Císařských otiscích stabilního katastru (1841). Zřetelně je opět zachycen rybník Požár a Bendovský rybník po jehož hrázi vede cesta na Budy a k Mukařovu (C). Zachované hráze zaniklého rybníka (sádek) se promítají jako podkovovitě zakřivená parcela (B, zvýrazněno žlutě). Zaniklý Tehovský rybník prozrazuje už jen cesta po hrázi (H1). Pustý rybník u Tehovce je zachycen jako podmáčená louka a jeho hráz jako louka. Prameniště nad silnicí nežetelné (F), pustý rybník (D) má opět hráz zachycenou parcelací (zvýrazněno žlutě). Rybníky směrem ke Svojeticím jsou rovněž zachyceny parcelací (H2). Zdroj mapy: [SK] [ÚAZK ČÚZK], 2019.

Obr. 9: Ves Tehovec (E) a Srbin (A) na současné ortofoto mapě s podložením digitálním modelem terénu 5. generace. Zřetelně je opět zachycen pouze rybník Požár (C). Hráze (B) jsou překryty zástavbou a novou parcelací, hráz (D) je pozorovatelná jako jemná terénní vlna. Na místě rybníčku je pole podmáčené, špatně obdělávané, s výraznými stopami bořící se těžké techniky (F, Obr. 10). Obdobná situace se nachází i u pramene říčky Rokytky. Zdroj mapy: [WMS ČÚZK OR-TOFOTO], [WMS ČÚZK DMR 5G], 2019.

Obr. 10: Duben 2016, Tehovec – místo zaniklého rybníčku (F), trvale zamokřeno, stálý jev navzdory kontinuálnímu lidskému úsilí o kultivaci. Foto: J. Poláková.

Obr. 11 a Obr. 12: Analogická situace u pramene Rokytky. Vlevo archivní ortofoto snímek z roku 2016, vpravo z roku 2018. Část potoka je meliorována. I přesto se však se potok propisuje jako zelenější porostní příznak. Vlastní prameniště se pak nachází v nezoraném kolečku uprostřed pole. Pod hrází zaniklého Tehovského rybníka, přes kterou dodnes vede cesta, pak vyvěrá na povrch a vine se podél lesa k Vojkovu. Na novějším snímku je již vidět vynucená změna plochy hospodaření, nejspíše v důsledku zabořování zemědělské techniky. Tato změna patrně vznikla z vlastní iniciativy hospodařícího družstva (v databázi veřejného registru půdy LPIS není o úpravách obdělávané půdy žádný záznam). Zdroj: [MAPY.CZ], 2016, [WMS ČÚŽK ORTOFOTO], 2019.

7 Závěr

Podrobný průzkum historického vývoje krajiny, stejně jako poznání současného stavu kulturní krajiny je důležitým východiskem pro krajinnou politiku a vychází z požadavků Evropské úmluvy o krajině. V zájmovém území můžeme sledovat dlouholetý vývoj a na modelových příkladech nahlédnout s pomocí historických pramenů na fungování krajiny v časové vrstvě předcházející nejstaršímu soustavnému mapování.

Interpretace složité sítě vztahů v krajině, která se v čase navíc kontinuálně proměňuje je mnohdy velmi obtížná a mimořádně pracná. Je jisté, že s dalším studiem těchto lokalit bude docházet k dalším upřesněním v těchto sítích vztahů, a to jak s ohledem na nové poznatky a výzkumy (např. archeologické), tak na čerpání pramenů, které mají další potenciál využití (například písemné operáty I. vojenského mapování). Potenciál stěžejního písemného pramene, ke kterému se tato práce obrací – urbáři Zlatá kniha z roku 1677, který obsáhle formou popisuje rozsáhlé majetky Lichtenštejnů, zůstal z větší části nevyčerpan a do budoucna věřím, že se k němu ještě budu vracet a se zájmem sledovat jakékoliv vstupy dalších badatelů.

Prvním krokem analýzy území byla snaha o rozpoznání hlavních vztahů mezi sídelními složkami a od nich jsem pak přecházela ke zjemňování a analýze na podrobnějších modelových příkladech s pomocí vstupů dalších oborů a zdrojů informací které byly pro dané lokality k dispozici. Metodika terénního průzkumu se odvíjela od výše zmíněného hrubého rozpoznání sítě krajinných prvků, jejich identifikace na mapových podkladech a v písemných pramenech, vytipování lokalit pro terénní prospekci a po vytvoření záznamů z této prospekce, byly tyto poznatky zpětně konfrontovány s vytipovanými zjištěními. V některých případech byl tento proces opakován několikrát.

Z nehomogenní povahy dochovaných materiálů, zejména s ohledem na jejich účel, kdy nebyly vytvořeny jako komplexní popis podoby krajiny, ale zaměřovaly se jen na jeho části, které zadavatelé jednotlivých materiálů požadovali, jsou zpracované výstupy krajinných vrstev rovněž nehomogenní. V některých případech se rekonstrukce krajinných vrstev dařila lépe (zejména sídelní složka a vodoteče a vodní plochy) a v některým byla obtížnější nebo bez

spolupráce s dalšími odborníky zcela vyloučená (lesní mapy, identifikace ploch pastvin a luk).

Můžeme si položit otázku, jaký bude další osud dochovaných relikvů historických krajín. Podaří se je zachovat? Jak poznat jejich hodnoty? Jak tyto hodnoty uchovat a přenést zkušenost z jejich poznání do povědomí širší veřejnosti?

Negativní působení člověka související s dramatickým rozvojem, necitlivým přístupem a malou úctou k práci předchozích generací se naplno rozvinulo v druhé polovině 20. století. Následkům kolektivizace čelíme dodnes. Održení jednotlivých hospodářů od půdy je jednou z těžko zvrátitelných změn, která krajinu postihla. Značná část půdy je pouze pronajímána,³⁹ bez hlubšího zájmu o její osud. Dalším problémem je živelné zastavování úrodné půdy nejen skladištními areály, ale rozrůstáním kobercové zástavby rodinných domků do širšího extravilánu měst.

Poznatky ze studia historické krajiny by měly posloužit k modelování nových, moderních a harmonických krajín, které by nepostrádaly aspekt minulosti.⁴⁰ Výsledkem kultivovaného krajinného managementu podloženého podobnými studii, jaké přináší tato práce, by měla být krajina, která v sobě nese kontext místa a navazuje na vývoj překračující časový horizont několika lidských generací. Práce přináší možný hlubší pohled do kontextu krajiny, ukazuje způsob, jakým by bylo možné provést podobnou studii na dalších místech a s pomocí vzniklého souboru sond do krajiny tak pomoci při rozhodování, jak s krajinou uvážlivě pracovat do budoucna.

³⁹ K tématu pronajaté krajiny viz Sklenička, 2011.

⁴⁰ Chodějovská, 2015.

8 Literatura

8.1 Seznam v tezích použité literatury

BÍČÍK, I. a kol. 2015. *Land Use Changes in the Czech Republic 1845-2010*. Springer International Publishing. Switzerland. ISBN 978-3-319-17671-3.

BOHDÁLEK, Petr a kol. 2013. *Proměny montánní krajiny: historické sídelní a montánní struktury Krušnohoří*. Loket: Národní památkový ústav, Územní odborné pracoviště v Lokti, 2013. 232 s. ISBN 978-80-904960-3-3.

BŮŽEK, V. a kol. 1994. Úvod do studia historie-skripta. 1. vyd. Pedagogická fakulta JU. České Budějovice. ISBN 80-7040-063-3.

CAJTHAML, J. 2012. *Analýza starých map v digitálním prostředí na příkladu Müllerových map Čech a Moravy*. Česká technika – nakladatelství ČVUT. Praha. ISBN 978-80-01-05010-1.

GOJDA M., JOHN. J. a STARKOVÁ, L. 2011. Archeologický průzkum krajiny pomocí leteckého laserového skenování. Dosavadní průběh a výsledky prvního českého projektu. *Archeologické rozhledy*. 63(4). Str. 680-698.

GOJDA, M. 2017. Archeologie a dálkový průzkum: historie, metody, prameny = Archaeology and remote sensing: history, methods, data. Vydání první. Praha: Academia, 2017. 465 stran. ISBN 978-80-200-2644-6.

CHODĚJOVSKÁ, E., SEMOTANOVÁ, E. a ŠIMŮNEK, R. 2015. *Historické krajiny Čech: Třeboňsko – Broumovsko – Praha*. Historický ústav. Praha. Práce Historického ústavu AV ČR. ISBN 978-80-7286-255-9.

JELEČEK, L. (2010): Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace (USA, Evropa a svět). In: *Annales Historici Presovienses* Vol. 9/2009, s. 247–274, *Universum* 2010, Prešov. (vyšlo 2010)

KLÁPŠTĚ, J. 1973. Černokostecko jako kolonizační oblast. *Historická geografie*. 10. Historický ústav AV ČR. Praha. Str. 123-138

KLÁPŠTĚ, J. 1978. Středověké osídlení Černokostecka. *Památky archeologické*. 69. Praha. Str. 423-475

KLÁPŠTĚ, J. 2016. Hospodaření s vodou ve středověké vsi Ve spáleném u Vyžlovky na Černokostecku. *Archeologické rozhledy*. LXVIII(1). ISSN 0323-1267. Str. 119-134.

KOVAŘÍK, D. 2019. Zaniklá sídla jako místo paměti českého pohraničí. *Kulturní studia*. 2019(1). ISSN 2336-2766 [online]. Dostupné online [cit.08/2019]: <http://kulturnistudia.cz/wp-content/uploads/2019/05/2019-1-Kovarik.pdf>

LIPSKÝ, Z. a kol., 2011. *Vývoj krajiny Novodvorska a Žehušicka ve středních Čechách*. Vyd. 1. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1905-7.

LIPSKÝ, Zdeněk a kol. 2013. *Současnost a vize krajiny Novodvorska a Žehušicka ve středních Čechách*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2013. 406 s. ISBN 978-80-246-2075-6.

MALINA, O. 2010. Samostatně stojící kostel jako doklad transformace osídlení – možnosti archeologie a GIS. *SVORNÍK*. 10. Str. 33-43.

MALINA, O., 2013. Lidar a interpretace historického antropogenního reliéfu v zázemí dvou kostelů na Černokostecku. *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*. Katedra archeologie, Západočeská univerzita v Plzni. Plzeň. ISBN 978-80-261-0194-9.

MATOUŠEK V. 2006b. Třebel. Krajina s obrazem bitvy. *AntropoWebzin 1-2*. AntropoWeb. ZČU. Plzeň. ISSN 1801-8807. 40-44. Dostupné online [cit.08/2019]: http://www.antropoweb.cz/webzin/achive_old/webzin_1-2_2006/AntropoWEBZIN%201,2_06.pdf

MATOUŠEK, V. 2006a. *Třebel. Obraz krajiny s bitvou*. Academia. Praha. ISBN 80-200-1466-7.

MATOUŠEK, V. 2011. Archeologický výzkum novověku a moderní doby v České republice. Několik poznámek k historii, současnému stavu a perspektivám. *Historická Sociologie*. 2011(2). Karolinum. Praha. E-ISSN 2336-3525. ISSN 1804-0616. Dostupné také online [cit.08/2019]: https://historicalsociology.cuni.cz/HS-28-version1-037_058_sociologie_4_matousek.pdf

MRVÍK, V. J. 2002. Nižší šlechta a erbovní měšťanstvo Černokostecka v období raného novověku. *Archivní prameny Kolínska*. Státní okresní archiv. Kolín.

MRVÍK, V. J. 2011. *Dějiny Černokosteckých domů*. *Historická topografie města Kostece nad Černými lesy*. Lesnická práce. Kostelec nad Černými lesy. ISBN 978-80-7458-6-2.

MRVÍK, V. J. 2014. *Zmizelé Československo: městské památky, lidová architektura*. Město Český Brod. Český Brod. ISBN 978-80-260-6082-6.

MRVÍK, V. J. 2016. Gruntovní knihy jako pramen pro poznání charakteru a podoby lokální zástavby (nejen) na Českobrodsku. *Zprávy památkové péče*. 76(2). Str. 174-179.

MRVÍK, V. J. 2016. *Zahrada květná a melounice: obraz českého venkova v raném novověku na příkladu středočeských lichtenštejnských panství*. Ostravská univerzita. Ostrava. ISBN 978-80-7464-837-3.

PACÁKOVÁ—HOŠŤÁLKOVÁ, B. 2014. Asociativní a organicky vyvinutá krajina bojiště bitvy u Hradce Králové. *Zprávy památkové péče*. 74(6). ISSN 1210-5538. Str. 435-446.

SALAŠOVÁ, A. a kol. 2014. *Kulturně historické hodnoty a kompoziční jevy krajinné památkové zóny Území bojiště bitvy u Slavkova*. Specializovaná mapa s odborným obsahem (mapa, textová část). Program Národní a kulturní identity. Lednice. Dostupné online [cit.08/2019]: http://www.kpz-naki.cz/images/dokumenty/PUBLIKACE/2014/Slavkov_A-mapa.jpg a http://www.kpz-naki.cz/images/dokumenty/PUBLIKACE/2014/Slavkov_A-mapa-text.pdf a http://www.kpz-naki.cz/images/dokumenty/PUBLIKACE/2014/Slavkov_A-pruv_zpr.pdf

SEMOTANOVÁ, E. 2002. *Historická geografie českých zemí*. 2. aktualiz. vyd. Praha: Historický ústav, 2002, 279 s. Práce (Historický ústav. Akademie věd ČR). ISBN 80-7286-042-9.

SKLENIČKA, Petr. 2011. *Pronajatá krajina*. 1. vyd. Praha: Centrum pro krajinu, 2011. 137 s., 16 s. obr. příl. ISBN 978-80-87199-01-5.

SOUKUP, L. 2006. Jak se vyrovnat s polohovou nepřesností starých map? *Historická krajina a mapové bohatství Česka: prameny, evidence, zpřístupňování, využívání*. Historický ústav. Praha. ISBN 80-7286-093-3. ISSN 0323-0988. 134-137.

TRPÁKOVÁ, I. 2013. *Krajina ve světle starých pramenů*. 1. vyd. Lesnická práce. Kostelec nad Černými lesy. ISBN 978-80-7458-053-6.

VÁŇA, M. 2013. *Archeologie vesnic zaniklých ve 20. století: Vesnice postižené vznikem vodních nádrží*. Plzeň, 2013. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni. Vedoucí práce Mgr. Lukáš Funk, Dis.

VÁŘEKA, P. 2013. *Archeologie 19. a 20. století. Přístupy – metody – témata*. Západočeská univerzita v Plzni. Plzeň. ISBN 978-80-261-0221-2. Dostupné online [cit.08/2019]: https://khv.zcu.cz/export/sites/ffkhv/ihistud/texty/Archeologie-19.-a-20.stolet_tisk-na-CD.pdf

VITRUVIUS POLLIO, Marcus. 1979. *Deset knih o architektuře*. Překlad Alois Otoupalík. Svoboda. Praha.

9 Granty a publikované práce

1.3 Publikace

HAUSEROVÁ, M., J. POLÁKOVÁ a M. STOČES. Kostel v Aldašíně. Památky středních Čech. 2015, 29(2), 1-19. ISSN 0862-1586.

HAUSEROVÁ, M. a J. POLÁKOVÁ. Pomůcka pro používání základních historických map. [Elektronický dokument se vzdáleným přístupem (web)] Praha: Fakulta architektury ČVUT, 2014. ISBN 978-80-01-05715-5. Dostupné online [cit. 09/2019]: <http://pamatky-facvut.cz/download/dokumenty/pomucka.pdf>

HAUSEROVÁ, M. et al. Obhospodařovaná krajina – Krajina s otisky života a práce. In: Svorník: sborník příspěvků z 13. specializované konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 17.-20. června 2014 ve Slaném. Otisk života v historických stavbách. 13. specializované konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 17.-20. června 2014 ve Slaném. Otisk života v historických stavbách., Slaný, 2015–06-17/2015-06-20. Praha: Sdružení pro stavebněhistorický průzkum, 2015. s. 155-170. ISBN 978-80-906326-0-8.

Celkem 10 autorů se shodným podílem.

1.4 Konference, příspěvky na konferencích

POLÁKOVÁ J. 2017. Obraz krajiny 17. a 18. století na případové studii Černokostecka. Využití krajiny a její podoba na území panství Kostelec nad černými lesy v 17. a 18. století. [Poster a příspěvek] 2017. Plasy.

POLÁKOVÁ, J., HAUSEROVÁ M. 2016. *Historický obraz krajiny na příkladu Černokostecka. Využití krajiny a její podoba na území panství Kostelec nad černými lesy v 17. a 18. století.* [Poster] 17. mezinárodní konference dějiny staveb. 2016. Plasy.

POLÁKOVÁ, J. 2016. *Land cover on territory of baroque dominium. Case study: Dominium Kostelec nad Černými lesy.* [Příspěvek] Mezinárodní konference Nature & Culture: Heritage in Context. Praha. 2016.

POLÁKOVÁ, J. HAUSEROVÁ, M. 2015. *Mapování krajinných jevů na Černokostecku. Hráze zaniklých rybníků*. [Poster] 16. mezinárodní konference dějiny staveb, 2015. Nečtiny.

Krajina – a co dál? [Pořádání konference] 2014. HAUSEROVÁ, M. a J. POLÁKOVÁ.

POLÁKOVÁ, J. 2014. Historický vývoj krajiny Černokostecka. [Poster] Historickogeografická konference. PřF UK v Praze. 2014.

POLÁKOVÁ, J. 2013. Stavební materiál na Černokosteckém panství. [Poster] 12. konference SHP. Roudnice nad Labem.

1.5 Workshops

Sakrálné pamiatky v krajine (Banská Štiavnica) – mezinárodní workshop Fakulty architektúry Slovenskej technickej univerzity v Bratislave. 2013. Účastník, zaměřování a dokumentování ohrožených památek, prezentace výsledků veřejnosti.

1.6 Účast na grantech vztahujících se k tématu disertační práce

Během studia jsem se účastnila následujících studentských grantů jako hlavní řešitel:

SGS 14/086/OHK1/1T/15: „*Historické vrstvy krajiny Černokostecka*“, 2014-2015.

IP RPMT 2014: „*Mapy v bakalářském studiu*“, 2014-2015.

1.7 Účast na ostatních grantech

IP – RPMT 2016: „*Výukové pomůcky pro stavebněhistorický průzkum*“, hlavní řešitel: Ing. arch. Magdalena Biedermanová. 2016-2017.

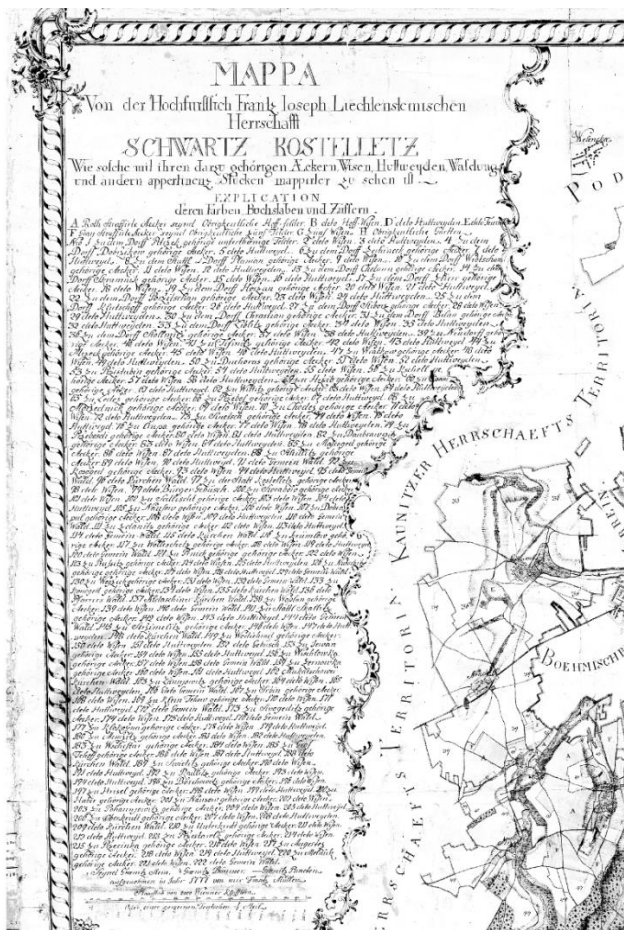
SGS SGS16/177/OHK1/2T/15: „*Dokumentace vnitřní konstrukce historických otopných zařízení*“, hlavní řešitel: Ing. arch. Magdalena Biedermanová. 2016-2017.

1.8 Ohlasy a citace

Recenzní posouzení publikace: Pomůcka pro používání základních historických map pro studenty FA ČVUT. Posouzení zpracoval: Tomáš Karel, památkář, referát výzkumů, průzkumů a dokumentace, NPÚ, ÚOP v Plzni. Září 2016.

Další ohlasy na publikace a citace mi nejsou známy.

10 Přílohy

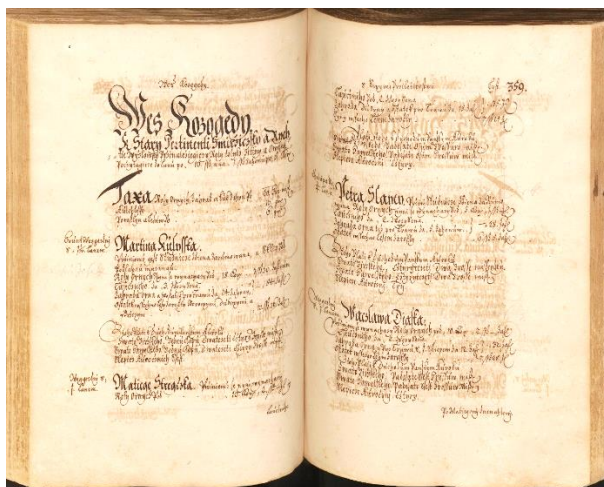
Obrázek 1: Popis Müllerovy mapy Černokosteleckého panství. Plochy jsou rozděleny do kategorií dle využití – pole, louky, pastviny, zahrady, jsou rozlišeny majetkové vztahy na panská a náleží jednotlivým obcím.

zdroj: Müllerova mapa Černokosteleckého panství z roku 1777, Státní oblastní archiv v Praze, Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, inv. č. 2992

1.2 Urbář Zlatá kniha

Obr. 13: Úvodní strana urbáře Zlatá kniha, SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i.č.3138.

Obr. 14: Vesnice Kozojedy popsána urbářem Zlatá kniha, SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i.č.3138., f. 359.